

4. Het landschap door de eeuwen

Januari 1984

P.J. Schroevers

Ondanks de grote verarming van de laatste decennia is er in Nederland nog een grote rijkdom aan planten en dieren en aan landschapstypen, waar die planten en dieren in thuishoren. Wat is de oorsprong van die rijkdom? Vaag weten we dat de mensen er mee te maken hebben. Natte hooilanden zouden niet bestaan als er niet gemaaid werd; hakhoutbosjes zien er anders uit dan bossen met hoog opgaand hout etc. Waar is die rijkdom vandaan gekomen, wat betekent ze voor ons, op wat voor manieren wordt ze bedreigd en wat zouden we daaraan kunnen doen?

Er is ordening in de natuur. Geen plant, geen dier leeft 'zomaar'. Waterplanten groeien alleen in water, wiewalen vind je alleen waar hoge bomen zijn; maar die differentiatie gaat veel verder. *Iedere* plant, *ieder* dier is een expressie van de plek waar hij groeit. Hij zegt er iets over. Wat? Hoe komt het dat soort x precies op plaats A voorkomt en niet op plaats B?

Orde in de natuur is stapje voor stapje opgebouwd. Er liggen processen aan ten grondslag die soms heel kort duren, soms heel lang. En processen van verschillende adem gaan dóór elkaar. Langdurige processen geven de plaats aan waar specifieke toestanden ontstaan, zodat op de ene plaats de dagelijkse gang van zaken anders verloopt dan op de andere. Het hoogveen bolt zich in de loop van de eeuwen en het gevolg is dat de ontwikkeling van de plantengroei in een plasje midden op het veen zich duidelijk laat onderscheiden van die in een plasje langs de rand.

Bij die ordeningsprocessen kan ook de mens een belangrijke rol spelen. Zo kunnen we onderscheiden:

- **Spontane ordening ('zelfordening')** – als er van buitenaf niets verandert, dan kan een gegeven stuk natuur er na een zekere tijd toch anders uitzien. We spreken dan van 'successie' of 'rijping'. Sommige planten en dieren vind je alleen, waar zelfordeningsprocessen heel lang ongestoord hebben kunnen verlopen.
- **Bewuste ordening** – ook de mens kan regelend optreden. Door zich bewust met het landschap bezig te houden kan hij de zelfordeningsprocessen sturen, in bepaalde richtingen laten verlopen. Dat kan tot schade van de natuur zijn, maar dat hoeft niet. Niet het menselijk handelen op zichzelf is schadelijk voor de natuur, alleen een bepaalde vorm ervan.

Beide inwerkingen hebben het gezicht van Nederland bepaald; tezamen hebben ze ervoor gezorgd, dat soort x op plaats A terecht kwam en soort y op plaats B.

Processen van ordening kunnen worden onderbroken door een kracht van buitenaf. Een stormvloed kan een ontzilte duinvallei weer onder water zetten; een wegaanleg kan in een dag een bos van eeuwen oud vernietigen. We noemen zulke gebeurtenissen 'storingen'. Ze zijn het omgekeerde van ordening. Ze doen de natuur dezelfde weg in omgekeerde richting afleggen, weer naar een uitgangspunt. Een groot verschil is alleen, dat die weg terug zo veel vlugger verloopt. Er is sprake van onomkeerbaarheid.

Het valt niet mee om regelende en ontregelende krachten van elkaar te scheiden. Wat voor de ene beschouwer ordening is, kan voor de andere een regelrechte catastrofe inhouden. Plotseling invallende nachtvorst is een catastrofe voor eenjarige gewassen, maar een levensvoorwaarde voor de boom. De zeis van de boer vernietigt de kiemen waarmee graslandplanten zichzelf in stand houden, maar ze is wel de voorwaarde voor het bestaan van hooilanden. Rijkdom aan soorten is altijd afhankelijk van een mengsel van opbouwende en afbrekende krachten. Het een kan niet zonder het ander. Daarom ook is menselijke activiteit in de natuur niet slecht. Het gaat erom *hoe* die menselijke activiteit is.

Ondanks het ontbreken van uitgesproken reliëf en het nagenoeg ontbreken van vóór-Kwartaire bodems heeft Nederland een rijke flora en fauna. Het is de mens die uit een simpel oerbeeld (één grote overgang van Pleistoceen naar veen, kwelder en strandwal) een grote differentiatie heeft doen ontstaan. In een proces van eeuwen heeft zijn greep op het landschap een gedurige schaalvergroting ondergaan waarin alle stadia aan die rijkdom hebben bijgedragen.

Het ontstaan van de differentiatie kan men zien als een voortdurende aanpassing van de natuur aan zich wijzigende productiekrachten. Iedere historische periode had haar eigen invloed die zich over de (ook ruimtelijke) structuren van een vorige periode uitstreckte. Daarmee maakte die het patroon gedifferentieerder en rijker aan verschillendsoortige elementen. Alhoewel overgangen in de tijd geleidelijker verliepen, kan men de periode waarin de mens zijn stempel op het landschap drukte ruwweg in een viertal fasen indelen:

1. Die van de Middeleeuwen; in het Pleistoceen gekenmerkt door de structuur van de esdorpen, in het Holoceen door de grote vervenningen.
2. Die van de 16^e en 17^e eeuw met de bloei van steden en de aanleg van polders.

3. Die van de 19^e eeuw met industrialisatie, regionale ontwikkelingen en het gebruik van kunstmest.
4. Die van het heden waarin ons land is opgenomen in een wereldomspannende economie en waarin praktisch alle energie en grondstof hun oorsprong vinden in externe stromen.

Vergelijking van de ecologische ontwikkeling met de sociale (waaronder machtsverhoudingen) en economische (allocatie van meerwaarde) laten grote parallellen zien. Zij vormen het bewijs dat de rijkdom van de natuur expressie is van de economie van het verleden en niet van de natuurverbondenheid van onze voorouders. Veel mislukkingen van het verleden (laagveenplassen, zandverstuivingen) worden nu als waardevol gekoesterd. Op deze manier komen we erachter, waarom soort x niet op plaats B, maar wel op plaats A groeit. Deze principes zijn terug te vinden in goede natuureducatie.

Bestudering van dit verleden laat ons zien hoe onvervangbaar deze in eeuwen opgebouwde structuren zijn maar het levert ook richtlijnen, waarmee in de toekomst nieuwe biologische rijkdom kan worden gecreëerd, in samenhang met economische ontwikkelingen. Het leert ons de randvoorwaarden kennen die wij aan de economie van de toekomst moeten stellen en, als de keuzen eenmaal gemaakt zijn, op welke wijze daarbinnen voor biologische rijkdom valt op te komen. Er zal dan blijken dat een volledige integratie van natuurbehoud en landbouw noch mogelijk, noch wenselijk is, en naar vormen van scheiding zal moeten worden gekeken.